

Lapplands Kulturbotaniska Trädgård

TEXT OCH BILD KARIN ENGMAN

I Lycksele ligger landets första kulturbotaniska trädgård. Den är en del av den nationella genbanken för gamla kulturväxter, med gröna fynd från lokala trädgårdar.

Här samlas gammaldags torparväxter som tål tuffa vintrar och trivs i det lappländska klimatet. Men de visas på ett nytt sätt, med inspiration från samisk tradition och nybyggarkultur. Upphöjda rabatter inramas av gamla flottningsbommar, blomsterslingor bildar samiska flätmönster, djärva möten och nya perspektiv ger både upplevelser och kunskap.

Lapplands Kulturbotaniska Trädgård började som ett projekt under fyra år, med invigning 2010. Från årsskiftet 2012/2013 är det Skogsmuseet som är huvudman med Mariana Mattsson som konstnärlig ledare och Reginald Scholz som ledare.

Men första fröet till "Kulturbotan" såldes redan 2005, när Mariana och Reginald började inventera gamla kulturväxter i Lappmarken och Västerbotten.

– Genom inventeringarna har vi sett att

det finns ett kulturarv, en odlingstradition, som sällan uppmärksammas, säger Mariana Mattsson.

Insamlingarna gjordes inom Programmet för odlad mångfald, POM, och växterna som samlas in ska visas upp för allmänheten. POM ska också se till att plantor blir tillgängliga, och de ska sprida kunskap om det gröna kulturarvet. Till detta hör att skapa en genbank, där odlingsvärda växter bevaras för framtiden.

Genbanken består av en skyddad samling som allmänheten inte har tillträde till, men också det man kallar klonarkiv som ska vara utspridda över hela landet, med växter som är insamlade i det geografiska område där klonarkivet placeras.

– Det handlar om säkerhet. Den centrala samlingen finns i Alnarp i Skåne, och rosorna finns på Fredriksdal i Helsingborg,

men man måste också ha en backup om det skulle hända något med den centrala samlingen. Växterna kommer att finnas på minst två platser till.

Under inventeringarna har Mariana och Reginald hittat växter som bevisligen klarar klimatet i norr utan problem, långlivade, beprövat hårdiga och friska. Men några av dem har inte alls uppskattat provodlingsperioden.

– En hel del av de växter vi samlat in har inte klarat sig på provodlingen i Skåne. De kommer till helt andra klimatförutsättningar, får exempelvis ingen vinter, och utsätts för skadedjur och sjukdomar de aldrig råkat ut för tidigare. Det blir svårt att göra en bra bedömning av växterna, eftersom de beter sig helt annorlunda där än här.

På ett ganska tidigt stadium stod det klart att det behövdes ett klonarkiv i norr. POM

1 Nyttogången vid Karlbergsgården med tre sorters kryddtagetes, palmkål, grönkål och stjälkselleri. 16 sorters ärtor klättrar uppför björkslanorna kring solromben. 2 Freja Jonsson älskar ärtorna på Kulturbotan! I bakgrunden mamma Ulrika Jonsson Rimmevik. 3 Ljufesrika sprängfyllda ärtskidor. 4 Ärtan 'Grötom' har dekorativt mörkt lila ärtskidor. Bästa att äta som ung. 5 Vackert lila ärtblom. 6 Kulturbotans konstnärliga ledare Mariana Mattsson omgiven av en vit stormhatt från Adak och jättestånd. I bakgrunden olika sorters Ligularia. 7 Kulturarvstagetesen 'Jolly Jester' förmedlar känsla av eld i solromben.

började se sig om efter en lämplig plats.

– Vi tyckte att Gammlplatsen i Lycksele var det perfekta stället. Här fanns ingen trädgård alls, husen stod helt nakna utan blommor. På ett sätt var det en fördel, vi behövde inte ta hänsyn till att där redan fanns planteringar.

Husen har flyttats hit från olika håll, varför det inte har varit aktuellt att göra en rekonstruktion av en gammal trädgård.

Gammlplatsen är Lyckseles ursprungsplats, här grundades staden 1607 som kyrk- och marknadsplats, men det var även tidigare en mötesplats för samer och nybyggare. Marknader hölls två gånger om året, och här tog kungens fogdar upp skatt.

– Det var viktigt att lyssna på och inspireras av platsen. Här har alla mötts, samer, nybyggare, präster och myndighetsper-

soner. Gammlplatsen har en väldigt lång historia och jag ville att det skulle märkas i trädgårdens utformning på olika sätt.

Vid Ruselegården, som bland annat används som café, anlades en paradrabatt i en åttkantig form. Formen går igen i Margareta kyrkan strax bredvid, men också i rundlogen och kugelbanan som finns på området. Planteringen omges av gamla flottarbommar, som återvunnits och fått nytt liv.

– Ett flättnöster ligger till grund för paradrabatten, här flätat med växter. Det är torp växter som vi gifter ihop med samiska mönster, ett sådant äktenskap har ingen sett maken till.

Färgerna går i gult och orange, med inslag av blått och lila. Om våren blommar aurikler, narcisser, nejlikrot, dvärgiris, gulltörel, vårkrage och smörbollor. De följs

under sommaren av dagliljor, brandgul lilja, jättevallmo, riddarsporre och praktlysing. Om sensommaren tar solbrud, rudbeckia, gullstav och gullris över.

Denna augustidag är det lite svårt att se mönstret, växterna har vuxit till sig så rejält, men ett informationsblad i ett skyltskåp med ritning och växtförteckning gör det lite enklare. Här kan man se att bland andra Bo G Önell i Skarvsjöby, som Trädgård Norr tidigare skrivit om, har bidragit med flera växter. Information om varifrån växterna kommer finns i listan, och motsvarande förteckningar finns vid alla planteringar.

I en liten glugg mellan kornboden och Bångstugan finns Titt-ut-en, en skuggplantering med slingerstormhatt som klättrar uppför kedjor i hörnen. De har i uppdrag att rama in trädgårdsrummet med gråblå gardiner. En Örträskros har sällskap av

8 Paradrabatten i höstskrud med gullstav, praktlysing och rudbeckia. Gulltörelns bladverk till vänster har fått höstfärger. 9 Ängsnävan *Geranium pratense* 'Bos-ses Mörka Jätte' är en lokal variant med mörkröda blad och blålila blommor. 10 Lysande blå blir stormhattar som odlas i norr. 11 Krusbladig munkrenfana från Vilhelmina i piongången vid Karlbergsgården. 12 *Ligularia* i perennagången. 13 Brittsommaraster, *Aster amellus* 'Rudolf Goethe', i norr ett bättre alternativ än höstaster som sällan hinner blomma. 14 Den skuggiga Tittuten med gråblå slingerstormhatt, Örträskros och strutbräken. Bergenian till höger kommer från Greta

gullvivor och strutbräken, påsklilja och orkidénarciss, krolliljor och aklejrutor. Samt bergenia, varav en som köptes 1936 – kvittot finns kvar, fem plantor kostade 1 krona och 50 öre. Längst fram en spetskant av vit aurikel med vit Jakobs steg i var ände.

Närmast husväggen har Ruselegården fått rejäla rabatter i timrade lådor. Växter i milda färger har ordnats i ett stramt trekantsmönster. Färgerna går i blått, vitt, rosa, lila och vinrött. Förutom studentnejlika som ger en färgklick i orangerött. Här växer bland annat olika stormhattar, aurikler, pioner, löjtnantshjärta, vitpytta, bergklint, iris, flox och vallört.

– Vallörten räknas ofta som ogräs, men av den kan man göra ett utmärkt gödselvatten.

Bakom Ruselegården finns rosenmånen, som denna dag har en andra "blomning"

med nypon i olika nyanser och former. Här samsas lokala hiterosor som Örträskrosen och Karlsgårdsrosen med vanligare sorter som Hansa och Poppius. Vita pimpinellrosor och den rosa Husmodersrosen får också plats. Sällskap får de av rabarber, och kantnepeta. Om våren blommar här massor av gammaldags pingstliljor.

Karlbergsgårdens centrala plantering har formats som en oval sydsamisk trumma. Genom den skär gångar i en korsform omgivna av upphöjda timrade lådor i nybyggastil, och i mitten finns en fyrkantig romb som på trumman symboliserar solen. Diagonala gångar ser uppifrån ut som solstrålar. Mittromben ska utsmyckas med en stor eldkorg som kan ge en trädgårdsupplevelse vintertid, men också ge växterna klättestöd under sommaren. Där trädgårdar i ökenklimat historiskt placerat ett vattenspel

som mittpunkt, känns eld som ett naturligt val i Lappland. Sommartid illustreras elden av sommarblommor i glödgheta nyanser.

Den traditionella korsformen återkommer genom trädgårdshistorien, och symboliserade från början paradiset fyra floder av vin, vatten, mjölk och honung. Den återfinns i morenans muslimska trädgårdar, exempelvis i Alhambra där vattenkanaler bildar korset. Formen övertogs sedan av medeltida klosterträdgårdar, med gångar som ofta hade en brunn i mitten. I renässansens italienska trädgårdar inramades varje kvarter av buxbomshäckar. Och nu finns en ny variant inom den lappländska trädgårdskonsten.

– Det kändes väldigt häftigt att plötsligt se kopplingen mellan den samiska trumman överförd i trädgårdsform och andra trädgårdstolkningar genom tiderna.

Stenwall i Pauträsk, den till vänster från Blomster-Lottas trädgård i Ammarnäs. I framkanten aurikler med anor från 1940-talet, från Kerstin Lindgren i Lycksele. **15** Smala blomsterlister framför husen var vanliga förr. Här i ny gestalt framför Ruselegården, med planteringar i samiskt trekantsmönster i timmerlådor. Stormhattar och kärleksört blommor, irisens svärdslika blad är fin kontrast. **16** Rosenmånens form har inspirerats av samisk kultur. En ensam ros blommor ännu på vresrosen 'Hansa'. **17** Perennagången vid Karlbergsgården med bergenia i förgrunden, till vänster jätteständs från Bo Önell, till höger olika former av *Ligularia*.

Mariana har fått närma sig den samiska kulturen utifrån. Hur den skulle representeras i trädgården var inte självklart.

– Jag är inte själv same, och har som många andra här växt upp med en god uppsättning fördomar om den samiska kulturen. Att närma sig och försöka förstå den för att kunna få med den i trädgården var både nytt och nyttigt.

Glaskonstnären Monica L Edmondson har varit en stor inspirationskälla.

– Hon, och många andra samer, översätter sitt samiska arv till nya konstformer, och det gav mig mod. Det handlar om att göra en tolkning.

Mariana framhåller att det inte är en samisk trädgård, det är en trädgård som är inspirerad av samisk kultur och tradition, av samiskt hantverk översatt till trädgårds-konst.

Reaktionerna har inte uteblivit. Och de har varit positiva.

– Jag blir så otroligt glad och stolt när samer säger att de tycker att tolkningen är bra. Då har man lyckats, det är stort!

Vid Karlbergsgården planteras samlingar av olika växter, som pioner och stormhattar. Denna del blir mer botaniskt upplagd än vid Ruselegården.

Piongången sträcker sig från solromben söderut. Här finns referenssamlingen av dill-, bond- lukt-, rosen- och sibirisk pion. De har sällskap av olika sorters hosta, nejlikor, primula, riddarsporrar, munkrenfana, jättevallmo, med flera växter.

Kring romben i mitten har 16 sorters ärtor planterats, ljuvliga gamla sorter i olika mönster och färger. Och smak. Det är fritt fram för besökarna att mumsa sig igenom sorterna för att hitta sina favoriter.

– Folk äter alldeles för lite, utbrister Mariana, vi vill att de ska ta chansen att smaka.

I tre av kvarteren växer grönsaker i marknivå. Här finns två sorters korova, isländsrova, stjälkselleri, rotselleri, och självklart mandelpotatis. Södermalmsskolans klass fyra har hjälpt till att så och sätta.

Kulturbotan har ett skolprogram, varje år kommer barn som får vara med och så och plantera på våren, och göra lite rabarberdricka. Sen är de tillbaka här på hösten för att skörda.

– Det är en viktig del av Kulturbotans uppgift, att få chansen att väcka ett intresse hos barn.

I uppdraget ligger att berätta om det odlade kulturarvet och skapa ett intresse för de gamla växterna.

– Många gånger överraskas besökarna av att det är ganska vanliga växter, men att

18 Purpurkvanne, *Angelica gigas*, reslig med stora bollformade blommor. I bakgrunden rosa älggräs. **19** Nyttiga nypon i olika färger och former smyckar rosorna efter blomningen; svarta, orange, platta, små, hårda, röda, med taggar... Här Bergsrosens, *Rosa pendulina*, flaskformade nypon. Bergsrosen är en av de allra härdigaste rosorna. **20** Örträskrosens nypon är stora, runda och orange. De mognar tidigt och är perfekta till nyponsoppa. **21** Pimpinellrosen 'Poppius' bjuder på brunröda hårda nypon. De lila fläckarna på bladen är typiska för sorten.

det är väldigt vackert med nya kombinationer och användningsområden.

Mariana vill slå hål på de många föreställningarna om att "hä gå int hænna".

– När man får se bilder på hur mycket folk faktiskt har odlat så förundras man över hur kort tidsperiod som passerat från den tidens kunskap till dagens föreställningar om vad som "inte går här".

Det fanns till exempel enorma källand i Vilhelmina, det kan man se i Västerbottens museums fotoarkiv.

– Idag översköljs vi av växter som frakts hit och säljs på ställen utan kunskap. Den vanliga köparen tror att det de köper här också är härdigt nog att leva här. Det tycker jag är det värsta sveket mot människor, de misslyckas och tror att det är deras eget fel.

Kulturbotan sprider kunskap och infor-

mation på olika sätt, bland annat genom att ordna kurser.

Idag kan det vara svårt att få tag på många av de gammaldags växterna, trots att de fortfarande finns i många trädgårdar. Kulturbotans variant för att sprida sina gröna antikviteter heter Växter-på-beställning. Man beställer sin växt, och får sedan snällt vänta tills det finns ett färdigt exemplar. Det kan ta något år, men då har man också tid att förbereda en fin plats för plantan.

– Vi såg att vi inte hade resurser att göra på annat sätt.

Intresset är mycket stort. För att klara efterfrågan kommer Kulturbotan att börja samarbeta med någon plantskola.

– Metoden med växter på beställning kommer vi nog att behålla, men det blir någon annan som sköter förökningen.

Mariana ser dessvärre ett stort hot mot möjligheten att sprida växter i framtiden. EU:s nya lagförslag om växtproduktionsmaterial gynnar multinationella fröföretag men hotar den småskaliga mångfalden av lokala sorter.

– Det är ju helt gale, att vi först har ägnat tid åt att rädda en massa växter som varit på väg att försvinna för evigt och se till att de ska bevaras, för att sedan drabbas av regler som förhindrar att vi sprider dem!

Mariana och Reginald har därför engagerat sig i kampen mot lagförslaget.

I Kulturbotans närmaste framtid finns planer för nya former av samverkan.

– Vi ska försöka nätverka med andra besökssträdgårdar. Det finns några här i södra Lappland: Ricklundgården i Saxnäs, Fjällbotaniska i Hemavan, Blomster-Lottas i Ammarnäs, och några stycken till. Man

22 Vresrosornas nypon är stora och plattrunda. 23 Amerikanskt rosa älggräs, *Filipendula rubra* 'Venusta'. 24 Vit rallarros, *Chamerion angustifolium* 'Album'.

kan samarbeta kring marknadsföringen exempelvis. Ska vi locka hit folk söderifrån så kommer de inte för att bara besöka en enda trädgård.

Plötsligt börjar regnet åter ösa ner. Det finns fler planteringar att besöka en annan dag, exempelvis vid mamsell Lovisas skola i samevistet, vid kyrkan och vid Brudkam-maren.

Vid utgången passeras Fästmanssoffan, den nyaste rabatten har fått sitt namn på grund av sin form. Vit rallarros skimrar i det mjuka ljuset när regnet avtar ett ögon-blick. Den mörkröda kvannen ser nästan svart ut där den ståtligt sträcker på sig, klädd i klara droppar, läckert kontraste-rande mot den rejält rosa blomningen hos amerikanskt älggräs.

Det ska bli spännande att återvända och se hur Kulturbotan utvecklas under

åren som kommer. Vem vet vad som vän-tar. Här finns mod att pröva nya vägar och kombinationer, tillsammans med lust att dela med sig av gammal kunskap och nya perspektiv.

BLOMSTER-LOTTAS TRÄDGÅRD vid fjällets fot i västerbottniska Ammarnäs anlades av Charlotta Berglund och hennes son Alfred. En unik trädgård dit folk vallfärdade på 1920-talet som nu åter väckts till liv. Öppnar med återinvigning 9-10 augusti.

! På vår hemsida, www.tradgardnorr.se, beställer du tidigare utgåvor av Träd-gård Norr. Exempelvis:

Nr 2/2011 Från Bo Önell, med bilder på massor med perenner för zon "halv åtta"

PÅ WEBBEN

Lapplands Kulturbotanska Träd-gård och Gammlplatsen:
www.gammlplatsen.com
Facebook: Lapplands Kulturbota-niska Trädgård.

POMs hemsida: www.pom.info.
Facebook: Programmet för odlad mångfald

Motståndet mot frölagen har en facebook-grupp som heter Rädda våra växter undan EU-s lagförslag!

I mars sa EU-parlamentet nej till förslag på fröförordning. Läs mera på www.europarl.europa.eu på svenska sidan Nyheter.